

FARGUES A LA VALL DE RIBES (SEGLES XV-XVI-XVII). UNA APROXIMACIÓ HISTÒRICA DELS SEUS INICIS, A TRAVÉS DELS SEUS PROTAGONISTES

JAUME NIETO I SIERCO

Resum

La història de les fargues catalanes, en concret les bastides al Ripollès, segueix essent un capítol obert del llibre que, amb el temps, ens ha de permetre copsar, en tota la seva magnitud, la importància que van tenir aquestes instal·lacions en l'esdevenir econòmic i social del nostre país. Aquest article, a través dels nombrosos documents que aporta, posa al descobert els protagonistes i l'escenari, fins ara desdibuixat i no del tot comprès, d'una petita part d'aquesta història com fou la construcció i la consegüent explotació de les fargues ubicades a la Vall de Ribes durant els segles XV, XVI i XVII.

Paraules clau: farga catalana, el Ripollès, Vall de Ribes, Alberic, Sanmiquel, Solanell, Peix, botàs, botasset.

Abstract

The history of the Catalan forges, in particular the scaffoldings in El Ripollès, continues to be an open chapter of the book which, throughout time, lets us grasp, in all its magnitude, the importance these installations had in the economical and social evolution of our country. This article, through the numerous documents it brings, puts in the open the protagon-

nists and the stage, blurred and not completely understood until the present moment, of a small part of this history such as the construction and the resulting exploitation of the forges situated in the Vall de Ribes during the XV, XVI and XVII centuries.

Keywords: Catalan forge, El Ripollès, Vall de Ribes, Alberic, Sanmiquel, Solanell, Peix, *botàs*, *botasset* (deposits used in the Catalan forges).

És coneguda la importància que ha tingut per a la Vall de Ribes —i en general per a tot el Ripollès— la indústria del ferro. No solament pel que fa a les explotacions mineres destinades a extreure aquest mineral, sinó també pels successius tractaments als quals el sotmetien per tal d'obtenir un producte final (les barres de diferents mides, gruixos i aliatges) destinat a ser obrat per tots aquells que tenien per activitat la transformació d'aquest metall. Les encarregades d'aquest darrer procés, durant els segles XV, XVI i XVII, foren les fargues: una autèntica indústria que movia molts diners i donava feina, de forma directa o indirecta, a un percentatge elevat de gent.¹

Les raons que portaren a bastir -les en un indret com la Vall de Ribes resulten del tot evidents: en un espai relativament petit s'hi concentraven els meners d'on extraure el mineral, els boscos per carbonar i la força motriu necessària, els rius, per fer anar manxes, malls i martinets. Amb tot, però, la Vall de Ribes no és l'única que posseeix aquestes característiques; podem trobar-ne d'altres al llarg dels Pirineus que ofereixen característiques semblants. A què és deguda, doncs, aquesta proliferació de fargues en un espai tan petit? La resposta l'hem de cercar, com no pot ser d'una altra manera, en el factor humà; en aquells emprenedors que aportaren la iniciativa i els diners (amb tots els riscos que això comportava, sobretot pel que fa a les inclemències climatològiques) per portar a terme i tirar endavant una fita com aquesta. Estem parlant de les famílies Solanell de Ripoll, Sanmiquel de Ribes, i Alberic i Peix de Queralbs. No foren els únics, com tindrem ocasió de veure al llarg d'aquestes pàgines, però sí que gairebé tota l'activitat generada per les fargues a la Vall de Ribes, durant aquests segles, pivotà al seu voltant. En gran mesura, la història de les fargues de la Vall de Ribes és, doncs, la història d'aquestes famílies. És una història convulsa, no exempta de sobresalts (ja siguin familiars o socials), plena de plets i baralles (amb les posteriors concòrdies), protagonitzada per homes i dones que van contribuir a posar els fonaments

(cultura empresarial, formació d'operaris, tradició tècnica, etcètera) d'allò que més tard s'anomenarà revolució industrial.

Rerefons

La pujada al tron de Catalunya de Ferran I, el 1479, representà, pel que fa a la història agitada i convulsa del principat durant el segle XV, un punt d'inflexió. Va pacificar el país amb la sentència de Guadalupe, va recuperar de mans de Carles VIII de França els comtats de Rosselló i Cerdanya (Vall de Ribes inclosa) i va adoptar un seguit de mesures (entre elles el foment de la mineria) encaminades a redreçar la demografia i l'economia de Catalunya, tan malmesa per les convulsions socials i econòmiques del segle XV, en especial la guerra civil de 1464-72.²

Malgrat que el redreçament econòmic català fou més lent de l'esperat i no va aconseguir assolir la puixança que havia ostentat durant la baixa Edat Mitjana, el cert és que Catalunya va iniciar un moderat creixement econòmic que es va traduir en una millora en la qualitat de vida de la gent. No hi ha dubte que l'estabilitat política i les mesures proteccionistes promulgades pel rei van propiciar aquest redreçament econòmic que tingué, com a principals protagonistes, la petita noblesa rural, els propietaris de grans masos, i un nombros exèrcit de mercaders, marxants i negociants que s'establiren en gairebé totes les capitals de la Catalunya rural. A ells són degudes moltes de les iniciatives econòmiques del moment, entre les quals destaquen, pel que fa a la Vall de Ribes, les endegades al voltant de la manufactura del ferro. És dins d'aquest context i en aquest ambient de relativa prosperitat (que durarà fins al primer quart del segle XVII, malgrat les successives crisis que es desenvoluparen durant tots aquests anys) on cal situar la construcció de la farga de Queralbs (pels volts del 1494), primer, i, posteriorment, a la darrerria del segle XVI i començament del XVII, les de Planoles, Pont de la Corba i Roques Blanques.³

Els Alberic i la farga de Queralbs

Els inicis

La primera referència documental de la farga la trobem en una acta redactada el 1494 per Joan Belner de Ribes de Freser (que actua com a substitut d'un notari de Puigcerdà, molt probablement Joan Mor) conservada a l'Arxiu Comarcal del Ripollès (ACRI), que tracta «sobre lo maneig i practica

ques tenie entre los jurats del consell per tot lany de los de Caralps de huna part i lo honorable mossèn Jaume Cahors de Perpinyà della part altre en e sobre huna far ge o far ges», en la qual ambdues parts convenen a anomenar dos representants per cada banda (Jaume Tubau i Gabriel Boxo per part dels de Queralbs i Joan Batlle i Joan Conill, rector de Queralbs, per l'altra part) i un cinquè (Galzarà Deregarda, també de Queralbs) de comú acord, que actuarà com a àrbitre, per tal de «capitular e cloure lo dit nagossi», de cara a «fundar e amenar la hobre de sa dita far ge ho farges».

No tenim una referència clara de qui va ser el promotor de la iniciativa, tot i que el document dona a entendre que fou el ja citat Jaume Cahors de Perpinyà. Amb tot, i malgrat no poder -ho confirmar, segurament es tracta del famós mercader de Perpinyà, iniciador de la nissaga noble dels Cahors, que durant aquests anys actuava al Vallespir i al Conflent com a pasquer del rei. No sabem tampoc si actuava en nom propi o en nom del monarca, ni la quantitat ni el tipus de censal que, amb tota seguretat, deuriem pagar a la corona. Sí consta, en canvi, que la decisió de «fundar e amenar la hobre de sa dita far ge ho farges» fou presa en «consell general» (hi apareixen els noms de tots els caps de família que constituïen les parròquies de Queralbs i Fustenyà) i se cita l'indret on tingué lloc la reunió: l'oratori del prat Caminal, avui en dia desaparegut.

No podem assegurar, tampoc, la data exacta de la seva construcció, però tot sembla apuntar que la «fàbrica» fou bastida pels volts d'aquesta data o, com a molt, durant la primera dècada del segle XVI (d'aquesta primera etapa tan sols s'han conservat el per gamí de 1541 que tracta sobre la seva reconstrucció, conservat a l'arxiu de l'Ajuntament de Queralbs, i alguna altra notícia a través de mencions indirectes que la prenen com a referència toponímica).⁵ Allò de què sí tenim constància documental és que durant el segon quart de segle estava edificada i que perllonga la seva existència fins el 1594, moment en el qual va deixar de funcionar.

Localització

Fins ara no es tenia cap referència segura de la seva ubicació. Però a través dels testimonis documentals que l'autor posa al descobert, es demostra que la farga estava situada en el mateix indret on sempre s'havia sospitat que havia estat. És a dir, en el mateix lloc que encara avui conserva el topònim, situat a redós del riu Freser, a un quilòmetre de Queralbs, on avui hi ha ubicat

l'alberg marista. Els testimonis documentals de l'època no deixen cap dubte de la seva localització i ho mostren a la clara. Per exemple, en la venda que fa Montserrat Capa, sastre de Queralbs, l'any 1587, d'un prat i devesa a Jaume Alberic del mateix poble, hom dóna els llinars següents: orient, amb la Farga; occident, amb la devesa i prat d'en Boxo; pel sud, amb el riu Freser; i, per darrera, amb camí que va de Queralbs a la far ga i devesa anomenada de Ratabosc.⁶ O en la venda que fa Anna Fabra de Ribes a Joan Auquer de Queralbs d'un prat, anomenat de la Far ga, l'any 1592, amb els llinars següents: Orient, amb prat de l'Almoina; pel sud «cum rivo Freser»; «occident i aquilone cum fabrica de Caralps i camino que itur a Serrat».⁷ Queda clar, per tant, que les referències geogràfiques (devesa de Ratabosc, camí de Serrat i camí de Queralbs a la Farga, avui en dia encara utilitzades) assenyalen amb tota claredat la seva ubicació.

La propietat

Al llarg de la seva existència la far ga va passar per diverses vicissituds, les més importants, sens dubte, degudes als aiguats. Tenim constància que fou malmesa en diverses ocasions i potser sigui aquest fet el que explica que canviés de mans tantes vegades (hi ha constància d'almenys cinc propietaris diferents). Sabem segur de la seva reconstrucció el 1541 i de la seva destrucció el 1594; però, entremig, és molt probable que fos malmesa també pels volts de 1581, puix que en aquestes dates el molí fariner, situat un parell de quilòmetres riu avall de la farga, també estava derruït.⁸ (Aquest fet coincideix, d'altra banda, amb un canvi de titularitat, tant pel que fa al molí com a la far ga, la qual cosa ens porta a pensar que tots dos establiments van patir alguna mena de trasbals que va fer que quedessin inservibles, amb la consegüent impossibilitat de generar els recursos necessaris per cobrir el pagament dels censals amb els quals estaven gravats.)

Sabem que va pertànyer primer a un mercader i posteriorment al monestir de Sant Martí del Canigó. Tanmateix, però, és probable que durant algun temps la farga fos explotada en règim de companyia. Això ens ho suggereix la relació continuada que va tenir la família Alberic de Queralbs amb els afers de la far ga. Primer, a través d'en Joan, *ferry faber*,⁹ oriünd de Camprodon i iniciador de la nissaga (va emparentar amb els Tubau de Queralbs, una família del poble amb molt llarg recorregut en el temps, que eren els propietaris dels terrenys on es va construir la far ga), del qual ens consta que fou l'encar-

regat de l'explotació des dels seus inicis (no s'hauria de descartar la possibilitat, fins i tot, que també en fos el promotor); segon, a través del seu fill Miquel (el veiem actuant com a representant del monestir de Sant Martí del Canigó en el contracte que els cònsols de la comuna signen amb aquests darrers), per acabar amb en Jaume (veguer de la Vall de Ribes durant el trienni 1579-81) ja com a propietari, el 1582. Sigui com sigui, pels volts d'aquesta darrera data, la família Alberic n'és la propietària i en perd la titularitat per *debitori públic* davant la impossibilitat de fer front a un encant públic originat per la incapacitat de poder tornar els diners deixats per Sebastià Duran i als seus socis de Ripoll. La farga és subhastada i l'adquireix en Perot Sanmiquel, un personatge clau i important de la vall, no solament pel que fa a la farga de Queralbs sinó també per a la de Planoles (a ell és deguda la seva construcció el 1586 i la seva posterior explotació). La família Sanmiquel la posseeix durant sis anys fins que la venen a Dionís Peix de Queralbs (que n'era el fargaire), el qual la perd de nou per la mateixa raó que en Jaume Alberic, és a dir, no poder tornar els diners deixats pels mateixos Duran i companyia. Finalment, el 1594, en Perot de Solanell es fa càrrec dels deutes d'en Peix i compra el que queda de la farga (en l'acte de venda es parla de «despulla»), sense que mai més torni a entrar en funcionament.

No són clares les raons que portaren els Solanell a abandonar l'explotació de la farga de Queralbs. Sobretot si tenim en compte que aquesta família va edificar i explotar les fargues de la Corba, Roques Blanques i Sagnari. Una raó podria ser la mala ubicació de la farga, totalment indefensa davant les riudes. L'altra, potser amb més possibilitats de certitud, es deuria, primer a la mala qualitat del mineral provinent dels meners del seu entorn immediat i, segon, a la dificultat que representava la llunyania del mener d'en Ferreres (el més important de la vall i d'on va sortir la major part del mineral amb el qual es van abastir la majoria de fargues), amb les dificultats de transport que això comportava.

Indústria

Sabem que la farga estava formada per dos cossos «domun cum fabrica», model que responia, d'altra banda, al patró de construcció imperant del moment. Eren dos edificis en un dels quals s'allotjava el fargaire (amb la seva família, animals, etcètera); l'altre constituïa la farga pròpiament dita. De la primera construcció no en sabem pràcticament res, tan sols que existia, mentre que de la segona ens en poden fer una idea aproximada a través de les rela-

cions de béns que apareixen en les actes de venda successives de la farga. D'aquesta manera sabem que, el 1582, en Joan Antic Guiot i Jaume Pinart, tutors i curadors del menor Jaume Alberic, fan venda a Perot Sanmiquel de:¹⁰

totum integriter domun fabrica suie farga de ferro cum eius piquis picasivus, malis suie malls, martellis suie martells, rodís suie rodes, requis suie rec i res-closes et otrus alys instrumentis dicta fabrica salvo tamen les manxes dicte fabrica qui sunt de Andanis Peix, ferri fabry, dicte fabrica habitatoris...

De la mateixa manera ens assabentem també que, el 1588, en Joan Argentbau de Travi fa venda a Andanis Peix de Queralbs de:¹¹

totum integriter illa fabrica ferreri situata in rivo Freser parròquia de Caralps i Fustenya cum domo, ortis, botàs, caprec, aqua, rodís, manxas et mall...

Podem observar que entre les dues relacions hi ha una diferència substancial, com és la menció del botàs (un conjunt de conduccions realitzades amb fusta i destinades a portar l'aigua fins un embassament, el botàs, situat a tocar de la farga, que tenia per objecte poder controlar millor el cabal destinat a fer anar les manxes i la roda del mall), que representa una innovació tècnica, estranya fins aleshores en la farga catalana, amb la qual se substitueixen els clàssics recs o canals, de difícil maneig i complicat manteniment.

Pel que fa als tipus de producte (o de llurs elaboracions si és que se'n feia alguna) poca cosa sabem; només de l'existència a mitjan segle XVI d'un cert Pere Girola, clavetaire, o d'un Joan Lalanda (l'origen sembla francès) que actuava a la farga com a ferrer.

Matèria primera

Així com tenim constància que les altres fargues de la Vall de Ribes foren abastades amb el mineral extret del mener Ferreres, de Ventolà, no sabem, en canvi, quina fou la procedència del mineral que va utilitzar la farga de Queralbs durant els cent anys de la seva existència. Amb tot, fonts indirectes apunten que provenia del mateix terme municipal de Queralbs. Ens ho suggereix, per exemple, la gran quantitat de meners que trobem en la toponímia, malgrat que en els documents de l'època tan sols hem trobat citada una molt interessant Serra del Mener (és una serra situada damunt el poble de Serrat

que deu el seu nom a una antiga explotació minera a cel obert, situada en el seu cim, coneguda avui en dia com els Formiguers). Tanmateix, però, semblaria que el gruix del mineral utilitzat a la farga provenia d'un mener situat a uns cinc-cents metres per sobre de la instal·lació, en els terrenys del mas la Plana. És un mas que havia pertangut al monestir de Sant Martí del Canigó (en aquesta època encara en tenia el domini directe i, com hem vist, explotà la farga a mitjan segle XVI), en el qual visqueren diversos ferrers (per exemple, el citat Lalanda) i que passà a mans de la família Peix (la gran família menedora de la vall) a començament del segle XVII. Sigui com sigui, però, les dades que ens han arribat no ens permeten treure conclusions definitives sobre aquesta qüestió, i és obvi que haurà d'esperar noves investigacions.

Els Sanmiquel i la farga de Planoles

Els inicis

Perot Sanmiquel fou un negociant de Ribes (fill de Felip, calceter, i nét d'Esteve, sastre), el qual es va casar amb una filla de Joan de Travy («vulgo dit Argentbau»),¹² el ric mercader de Llívia que posseïa per concessió reial («dominum nostrum aragonum reym»)¹³ l'explotació dels meners de la Vall de Ribes, especialment del mener d'en Ferreres, situat a la parròquia de Ventolà, del qual es va extreure la major part del ferro utilitzat en les fargues de la vall. Tot i que no tenim notícia que tractés amb ferro abans del seu casament amb una Travy, és molt probable que en Perot Sanmiquel hi mercadegés, puix que els casaments que s'efectuaven a l'època solien estar supeditats a lligams, o interessos familiars, relacionats amb l'activitat econòmica desenvolupada pels seus membres. Sigui com sigui, a partir del 1586 es fa càrrec de la farga de Queralbs, en la qual visqué vora sis anys, fins que el 1588 la família Travy se la ven a Andanis Peix. Mentrestant, amb els diners deixats pel seu sogre,¹⁴ inicia els tràmits per construir una nova farga a Planoles, i el mateix 1587 signa capítols amb els còsols d'aquest poble per la venda de:¹⁵

deu canes de terra longitudines et amplitud quinze canes a tot cayre y que lo botàs pugua prendre fins el molí de dalt y en aquest entremig no pugua fer casa ni cobert ningun sinó ha de servir per lo dit botàs i canals... vos venen y que pugau fer farga per fer ferro.

Poc després d'entrar en funcionament, pels volts del 1600, en Perot és assassinat a la mateixa farga de Planoles a mans de bandolers.¹⁶ (És probable

que es tracti de la quadrilla d'en Trucafort, ja que en aquestes dates hi ha testimonis de la seva presència a la vall. De totes maneres, serveixi d'exemple el fet que el 1612 els germans Vidal, ferrers i carboners de la far ga de Planoles, denunciïn davant el veguer la mort del seu germà Joan i inculpen Gabriel Trucafort com a executor i Damià Bala, fargaire de la mateixa farga, com a còmplice.)

Gairebé al mateix temps mor també en Joan Travy, i els seus fills (Dionís, Pere i Joan) prenen possessió de la farga,¹⁷ fet, aquest, que desencadenarà un litigi (no absent de dificultats)¹⁸ amb l'hereu legítim d'en Perot, el seu fill Pere, per la seva propietat.¹⁹ La disputa dura uns anys fins que al 1611 els germans Travy reconeixen la propietat del seu nebot i aquest se'n fa càrrec fins la seva mort, esdevinguda pels volts de 1634. El succeeix el seu fill Ponç, un personatge realment interessant i contradictori (el trobem, per exemple, exercint de notari, de jutge de taula i de veguer; o bé comandant, com a alferes i centener, un escamot que intervindrà en la guerra contra l'espanyol el 1642; alhora apareix, però, com a sastre, far gaire i, cosa interessant, com a pròfug: «Jo, Ponç Santmiquel, estigué fora de ma casa a ço es a la ciutat de Barcelona e a sant Feliu de Casserres del mes d'octubre de 1654 fins el 26 de juliol de 1657 per ésser estat perseguit per los francesos»). La nissaga finalitzà amb en Pere, fill d'en Ponç, el qual mor sense fills (era «clergue professor en sacra teologia») i la propietat passarà a mans dels seus nebots de Puigcerdà.

Indústria

En la construcció de la far ga de Planoles ja veiem com el botàs hi està perfectament integrat a partir del mateix moment de la seva construcció; tenim coneixement, a més, que, a partir del 1611, hi ha incorporat el botasset, aquesta notable aportació tècnica que es creu que constituí el «*secret*» del que s'arribarà a conèixer com *farga catalana* (consistia en una construcció addicional, formada per un dipòsit situat en alçada d'on sortia una tromba, d'uns tres metres, per la qual discorria l'aigua que al caure en alçada, i aprofitant l'efecte Venturi, insuflava aire constant al forn, provocant d'aquesta manera un augment de la temperatura en el seu interior —difícil d'aconseguir amb el sistema tradicional de les manxes—, i alhora proporcionava al mestre far gaire, augmentant o disminuint, un major control de la quantitat d'aire necessari per a la fosa).²⁰ Era un procediment, o tècnica, que ja es coneixia a Itàlia, d'on eren originaris els Travy, i no resulta estrany, per tant, que fos aquesta família la

que l'incorporés a la farga catalana. Això ens porta ha pensar, per lògica, que fins i tot la incorporació del botàs seria també una innovació introduïda per aquesta família. (Per exemple, ni en la far ga de Queralbs, abans que passés a mans dels Sanmiquel, ni en la farga de la Corba no se'l menciona.)

Els Solanell i les fargues de la Corba i Roques Blanques

Els Solanell foren, durant els segles XVI, XVII i XVIII, una de les famílies més importants de la vall. Oriüds de Ripoll, s'establiren a Ribes a finals del segle XV (malgrat viure-hi i tenir-hi casa mai no es van considerar de Ribes, i en els documents apareixen sempre com a «habitants» o «domiciliats»), i adquiriren a Francesc de Gleu, veguer *natural* de la Vall de Ribes (1540), una part important dels drets i béns que havien pertangut a la família de Ribes.²¹ Foren els típics representants de la petita aristocràcia rural, d'altra banda tan comuna i representativa de la Catalunya del moment. Ennoblits a mitjan segle XVI (ostentaran els títols de cavallers i donzells), van emparentar amb els Descatllar, els Llupià i els Foix, i van acabar per desbancar la família dels de Malla (durant un temps la família més prominent i poderosa de la vall, els quals van posseir en exclusiva la vegueria i la batllia de Ribes «per herència», durant bona part de la primera meitat del segle XVI).²²

El primer representant de la nissaga fou en Pere, un ric mercader posseïdor d'una extensa cabanya, el qual va fer servir tot el seu poder (representarà la vall, juntament amb Guillem Sarroca de Queralbs, en les confirmacions dels privilegis davant Carles V i Felip II) per obtenir l'hegemonia econòmica i política de la vall (en va ser veguer pels volts de 1522) adquirint propietats i nombrosos drets (per exemple, van obtenir una part important del delme que pagava la universitat de Queralbs i els drets de les aigües del Freseç al seu pas per Ribes). El seguirà Pere Honorat, el primer membre de la nissaga ennoblit juntament amb els seus germans Francesc i Pere «Perot». Casat amb Lucrècia de Descatllar,²³ va desplegar una notable activitat econòmica i va agumentar considerablement el patrimoni familiar, comprant, entre altres propietats, el gran molí fariner de Ribes «quasi derruït i per terra prostrat», juntament amb els drets de *molenda* de la vila. El succeirà el seu fill Jaume Joan, que es casarà amb una Llupià i aconseguirà, per concessió reial de Felip II (no n'hem pogut trobar la data), els drets per construir una far ga al pont de la Corba. El 1596, però, la ven al seu germà Perot, el qual la lloga immediatament a uns tals Vigo i Trinxo, amb tan poc èxit, que l'any següent la ven, a carta de grà-

cia, a Joan Andanis Peix. Les coses no li anirien gairebé a aquest últim, perquè al cap de poc en Perot Solanell li reclama el primer lliurament del pagament que encara no havia fet (en realitat, Joan Andanis anava a mitges amb Joan Travy, i podria ser que la mort del seu gendre —ell mateix va morir poc després— fos la causa d'aquesta insolvència). El cas és que, començat el segle XVII, en Perot recuperarà la propietat i, al mateix temps, adquirirà una part dels drets del mener d'en Ferreres (compartint-lo amb els Sanmiquel.)²⁴ A la seva mort la propietat passarà al seu nebot Pere (fill de Jaume Joan) i després d'aquest al seu fill Pere (a la seva mort se'n farà càrrec la seva vídua Clementina de Foix) que continuarà amb el seu fill Julià.

Durant tot aquest temps, la família endegarà la construcció de la farça de Roques Blanques i edificarà, aprofitant els drets que tenien d'un antic canal situat en el riu Freser i que feia anar un batà, un martinet destinat a fabricar claus.²⁵ De fet, la mateixa farça de Roques Blanques destacarà per la fabricació de claus, la qual cosa ens porta a pensar que ambdues factories van actuar com a complement de la farça de la Corba.

Pel que fa a la seva ubicació (tot i no saber -ho amb certesa), semblaria que va ser edificada aprofitant unes antigues instal·lacions on hi havia hagut un molí draper i de *retorçer*,²⁶ pertanyents a la família Torro (un dels seus membres fou veguer pels volts de 1507). Del que sí tenim constància és que existia un canal (no sabem tampoc si era el mateix que anava a morir just al pont del Rigat, en ple nucli de Ribes), el qual servia per fer anar (a més del molí abans esmentat) un molí fariner pertanyent al mas Segura.

Des del punt de vista tècnic, cap de les dues construccions no aporta cap novetat respecte de les que ja hem vist quan hem tractat la farça de Planoles.

Els Peix i els meners

Els Peix foren la gran família menerona de la vall. Establerts a Queralbs durant el darrer quart del segle XVI, eren oriünds de Toès (la majoria dels fargaires establerts a la Vall de Ribes provenien del Vallespir i el Conflent) i van actuar primer com a manxaires, després com a ferrers, i més tard com a meners i arrendadors d'algunes de les fagues de la vall durant els segles XVI, XVII i XVIII. L'activitat que va desplegar aquesta família a la Vall de Ribes és tan notable que ben bé podrien ser considerats com l'*alma mater* de tota la manufactura del ferro que es va desenvolupar a la vall al llarg d'aquests segles, puix

que no hi ha far ga o mener en tota la vall on els Peix no hi haguessin deixat petjada.

No serà fins a finals del segle XVI que els Peix començaran la seva activitat menerona i es convertiran pràcticament en els únics proveïdors de mena a les far gues. I això farà que figurin en gairebé tots els trasbalsos succeïts a l'entorn d'aquesta activitat, ja sigui per a bé com per a tot el contrari. Amb el temps, esdevindran una família de referència: membres seus seran cònsols en cap, veguers, metges, farmacèutics, professors i, en contraposició, alguns seran composats per robatori o acusats d'apropiació indeguda (precisament del mener Ferreres i amb la complicitat de Jaume Pinart de Queralbs, veguer de la vall el 1635, el qual no va poder concloure el mandat per aquesta causa, en ser perseguit per les autoritats reials). Es faran rics; i, també, s'arruïnaran. Però, en cap cas, no abandonaran la seva activitat, que exerciran fins al segle XVIII.

No sabem quines foren les tècniques que van utilitzar ni la forma de treballar que van desenvolupar en llur activitat (per exemple, no hi ha manera de saber si tractaven el mineral aplicant-li primer diverses cuites, per tal de servir-lo el més net possible, o simplement es limitaven a deixar-lo a la *placa del mener* tal com sortia de la mina). Sobre aquest aspecte la nostra ignorància és total. Amb tot, podem fer-nos una idea aproximada de com treballaven a través del testimoni que ens ha arribat dels llibres escrits a l'època per autors com Agricola²⁷ o Biringuccio,²⁸ els quals mostren les diferents tasques i procediments que havien de seguir.

Conclusions

Si bé és cert que en el funcionament de les far gues hi van intervenir un nombre considerable d'oficis (mallers, massers, manxaires, ferrers, clavetaires, carboners, traginers, i un llarg etcètera) no tenim constància, en canvi, que cap d'ells arribés a iniciar una nissaga (tret potser de la família Purrà, ferrers de Ribes, dels quals en coneixem dues generacions intervenint en les fargues) sinó que solien ser treballadors, o famílies, procedents d'altres contrades. Els seus fills o filles (si és que no tornaven a emigrar) acabaven per barrejar -se amb els autòctons, iniciant o continuant d'aquesta manera altres tipus d'activitats alienes a les pròpies de la far ga.

Una cosa semblant passava amb els llogaters de les far gues. Aquests solien pertànyer a les classes menestrals de la vall o comarca (foren rendistes,

notaris, mercaders, botiguers, a vegades els mateixos mestres far gaires, etcètera) que «*provaven*» el negoci atrets pels ràpids i nombrosos guanys que es generaven amb el comerç del ferro. Cal dir, però, que aquestes incursions en el negoci no sempre acabaven bé. Els temps eren convulsos i entre les bandositats i els seus saquejos, els aiguats, la inestabilitat generada amb les guerres amb França, o la desídia de molts encarregats, feien que les fargues s'haguessin de reparar contínuament, amb la consegüent despesa econòmica que això suposava a propietaris i llogaters. Potser aquesta sigui la causa que expliqui la poca «*fidelitat*» que aquestes persones van mostrar, per regla general, cap al negoci (tret, és clar, que no fos el guany a curt termini), ja que tenim constància que foren molt pocs els que van sobrepassar el terminis (solia durar tres anys) dels arrendaments pactats. Tot plegat ens porta a concloure que l'activitat generada, durant els segles XV, XVI i XVII, al voltant de la manufactura del ferro a la Vall de Ribes fou cosa de les famílies abans esmentades, la iniciativa i el esforç de les quals van contribuir a escriure una de les pàgines més notables (i possiblement més difícils i complicades) de la història econòmica i empresarial de les nostres comarques.

Serveixin aquestes pàgines d'homenatge a totes aquestes famílies, injustament oblidades.

Notes

1. No només van esdevenir un important motor econòmic sinó que van contribuir a augmentar i fixar, de forma notable, el cens de població de la vall. Són considerables els cognoms que han perviscut fins els nostres dies i que tenen el seu origen en aquests treballadors que s'instal·laren a la vall en aquesta època. Per citar-ne només alguns, podem anomenar els Peix, els Ribas, els Purrà, els Viguer...
2. Vegeu, entre molts d'altres, Núria SALES (1989), «Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)», a *Història de Catalunya* (dir. Pierre Vilar), vol. 4, Barcelona: Edicions 62.
3. A la Vall de Ribes hi ha constància de dues fargues més; la primera, situada sota el castell de Sant Pere de Ribes, estava desapareguda en aquesta època; i la segona, la d'Espinosa, encara no havia entrat en funcionament. El 1634, per exemple, consta com a molí, molina i martinet i n'era propietària la família Morer de Dòrria, i no serà fins a finals del segle XVII que esdevindrà farga. És per aquesta raó que no ha estat inclosa en aquest article.
4. És el primer document que ens ha arribat en el qual consten tots els noms dels caps de família de la *universitat* de Queralbs, formada per les parròquies de Queralbs i Fustanyà, més la *quadra* de Serrat.
5. Sovint apareix en textos quan s'anomena la «via que itur a la farga». Per exemple, Arxiu comarcal de Cerdanya (ACCE), Notarial Vall de Ribes, J. MOR, 1540, f. 1.
6. ACCE, Notarial Vall de Ribes, A. CALVÀRIA, 1587.

7. ACCE, Notarial Vall de Ribes, M. CAMPS, 1592, f. xxviii.
8. ACCE, Notarial Vall de Ribes, M. CAMPS, 1582.
9. El seu nom apareix en el document fundacional de la farga, el 1494.
10. ACCE, Notarial Vall de Ribes, M. CAMPS, 1582.
11. ACCE, Notarial Vall de Ribes, M. CAMPS, 1588, f. 46.
12. ACCE, Notarial Vall de Ribes, CAMPS, 1589.
13. ACCE, Notarial Vall de Ribes, JAUME DE SOLANELL, 1610.
14. ACCE, Notarial Vall de Ribes, M. CAMPS, 1589, f. 22.
15. ACCE, Notarial Vall de Ribes, A. CALVÀRIA, 1586.
16. CÚRIA REIAL, relació de les actuacions del sometent. Document solt, aproximadament 1598.
17. Gràcies a aquest document tenim l'inventari complet de la farga, en el qual es menciona per primera vegada el botasset: ACCE, Notarial Vall de Ribes, BERNIC, 1611.
18. Per exemple, en Pere Sanmiquel demana a n'Antoni Alguer, veguer de Ribes, que privi a Francesc Camps i Joan Andanis Peix que testifiquin en qualitat de testimonis pel plet que segueix a la cort de Puigcerdà per «ésser los dos interessats en las cosas de les quals se trata en la causa, lo un per tenir un molí i lo dit Joan uns meners». ACCE, Notarial Vall de Ribes, JAUME DE SOLANELL, 1610.
19. El 1622, en Pere Sanmiquel es construeix la casa a Planoles «al peu de la costa de Planoles davant la farga de fargar ferro». ACCE, Notarial Vall de Ribes, JOAN BERNIC, 1622.
20. Vegeu, per exemple, Jordi MASCARELLA I ROVIRA (1993), *La farga*, Quaderns de la revista de Girona, Diputació de Girona.
21. ACCE, Notarial Vall de Ribes, JOAN MOR, 1556.
22. És significativa la lluita que tingué amb aquesta família actuant, per exemple, com a procurador del rector de Ribes perquè els Malla s'havien apropiat de les rendes que pertocaven a la parròquia; o comandant successius sometents, no sempre perseguint bandolers.
23. Tindran diversos fills; un d'ells serà Jaume, rector de Queraltbs.
24. El mener serà compartit fins i tot per la universitat de Ribes (1634), de tal manera que cada un dels «posseïdors» l'arrendarà i sotsarrendarà pel seu compte provocant nombrosos litigis.
25. ACCE, Notarial Vall de Ribes, JAUME CAMPS, 1638.
26. ACCE, Notarial Vall de Ribes, J. CAMPS, 1598.
27. GEORGIUS AGRICOLA, *De Re Metallica*, trad. anglesa de Herbert Clark, Nova York, Dover Publications, Inc., 1950.
28. Vannocio BIRINGUCCIO, *The Pirotechnia*, trad. anglesa de Cyril Stanley, Nova York, Dover Publications, 1990.